סילבוס - תוכנית הוראה לקורס

# שמונה מאות שנים של הגות יהודית בתימן

800 Years of Jewish Thought in Yemen

**ד"ר אריאל מלאכי | המחלקה לפילוסופיה יהודית**

מס הקורס | 30971-01

| | |
|---|---|
| **סוג הקורס:** | שיעור |
| **היקף נ"ז:** | 2 נ"ז |
| **שנת לימודים:** | תשפ"ז |
| **סמסטר:** | ב |
| **יום ושעה** | ב, 10:00 |
| **שעת קבלה:** | ב, 13:00-14:00 בתיאום מראש |
| **מייל מרצה:** | Ariel.malachi@biu.ac.il |
| **קישור לאתר למידה:** | |

## תיאור הקורס ומטרות למידה

### תקציר הקורס

ההגות היהודית בתימן מתפרסת על כשמונה מאות שנה, החל בתקופה הקדם-מיימונית במחצית הראשונה של המאה ה-12, המשך בהופעת הקבלה בתימן במאה ה-16, וכלה בהופעת ההשכלה בתימן, במחצית השניה של המאה ה-19.

הקורס יציג את ההתפתחות של ההגות היהודית בתימן לכל תקופותיה, על רקע דיון משמעותי בשלוש סוגיות מרכזיות המייחדות את ההגות היהודית בתימן: היחס המורכב למשנת הרמב"ם, פולמוס האלגוריה והתפתחות הקבלה. הקורס יתמקד בהגות היהודית בתימן שבימי הביניים, והייתה תוססת, ערנית ומעוררת מחלוקת, כמו גם במהפכת הקבלה בתימן ובגורמים שאפשרו את חדירת הקבלה לתימן. כפי שנראה, אחד מגורמים אלה היה,

באופן מפתיע, דווקא הרמב"ם עצמו. במסגרת הקורס, נכיר את ההוגים המרכזיים, נתוודע לסוגות הכתיבה העיקריות ונלמד קטעים נבחרים מחיבורים השונים.

**מטרות/תוצרי הלמידה**

הלומדים יכירו את הרקע של ההגות היהודית בתימן, על יסודותיה, סוגות הכתיבה שלה, והבטי רצף ותמורה הקשורים בהתפתחותה. הלומדים ינתחו את יסודות הפרשנות האלגורית ומשמעותה במסגרת התפתחות ההגות היהודית בתימן, ויעמדו על מקורותיה במשנת הרמב"ם ויישומה לאורך הדורות. הלומדים יתוודעו לסוגות הכתיבה המיוחדות ששימשו כאמצעים לביטוי ההגות היהודית בתימן ולעמוד על ההיבטים המייחדים את תכני ההגות היהודית בתימן ביחס להגות היהודית בכלל ובכלל זה את היחס המיוחד של ההוגים היהודים בתימן לרמב"ם ולקבלה.

**ידע**

1. הלומדים יכירו את הבטי הרצף והתמורה של ההגות היהודית בתימן.
2. הלומדים ייפגשו עם תפיסות שונות של הפרשנות האלגורית, וילמדו להבחין ביניהן.
3. הלומדים יעסקו בהבטים המייחדים את ההוגים השונים ואת סוגות הכתיבה השונות.
4. הלומדים ידונו בחילופי הפרדיגמות בהגות היהודית בתימן.

**מיומנויות**

1. הלומדים יתרגלו קריאה ביקורתית של טקסטים בפילוסופיה יהודית.
2. הלומדים יעריכו טענות וטיעונים בטקסטים בפילוסופיה יהודית.

## למידה פעילה - תכנון מהלך השיעורים:

| מס' השיעור | נושא השיעור | למידה פעילה | קריאה/ צפיה נדרשת | הערכה תהליכית/מעצבת |
|---|---|---|---|---|
| 1 | מבוא להגות היהודית בתימן (מן המאה השתים עשרה ועד המאה העשרים) | קריאת טקסטים ודיון | הקיצור המספיק לר' דוד בן ישע: הקדמה | |
| 2 | | | | |
| 3 | הייחוד במושגי הייחוד: גן השכלים לנתנאל בן פיומי | קריאת טקסטים ודיון | גן השכלים, הקדמה; עמ' נג; נו; קלז-קלח; חתימת הספר | |
| 4 | הרמב"ם ויסודות הפרשנות האלגורית | קריאת טקסטים ודיון | מורה נבוכים: הקדמה; א, ח | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 5 | מבשר סוגת המדרש הפילוסופי: מאור האפלה לר' נתנאל בן ישעיה | קריאת טקסטים ודיון | מאור האפלה: הקדמה; קנ"ז; תקע"א-תקע"ב; תצ"ג-תצ"ו | |
| 6 | הפולמוס על השיטה האלגורית: 'ספר האמיתיות' והויכוח התוסס בין חכמי צנעא, ד'מאר וצעדה | קריאת טקסטים ודיון | ספר האמיתיות: עמ' 26 – 27 כתב ההגנה (ההקדמה, תשע הטענות וסיכומן, המבחן הפילוסופי, החתימה) | |
| 7 | | | | |
| 8 | רפואה, מדרש, פרשנות והלכה: איש האשכולות ר' זכריה הרופא וחיבוריו | קריאת טקסטים ודיון | מדרש החפץ: הקדמה; המרגלית הנבחרת (טקסט בכתב יד בערבית יהודית, קטעים רלבנטיים יסופקו בתרגום) | |
| 9 | סופר, מספר ומשורר, נוסע, מקובל ורמב"מיסט: ר' יחיא אלצ'אהרי | קריאת טקסטים ודיון | ספר המוסר, המחברת השישית; צדה לדרך, הקדמה; בראשית א א | |
| 10 | הקבלה והפולמוס האנטי פילוסופי: סגולת ישראל, ספר סגולות ולחם שלמה | קריאת טקסטים ודיון | סגולת ישראל, הקדמה; ספר סגולות, הקדמה; לחם שלמה; הקדמה; שער יג שער ההריסה | |
| 11 | בין הגות לשירה: ר' יוסף בן ישראל ור' שלם שבזי | קריאת טקסטים ודיון | חמדת ימים, פרשת ויצא; תכלאל שבזי, הקדיש; שירה: אבי יהודה, אהובי איך תשאל | |
| 12 | גלות מוזע והשלכותיה על ההגות היהודית בתימן | קריאת טקסטים ודיון | הערות ר' יחיא אלתרכי למורה נבוכים | |
| 13 | עקשים, דרדעים והשבלה: מחלוקת מקומית פורצת גבולות | קריאת טקסטים ודיון | נחלת יוסף, הקדמה; פרק יד: קיצור תוכן ביקורי המחקר; | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | מלחמות השם, הקדמה; | |
| 14 | סיכום: רצף ותמורה בהגות היהודית בתימן | | | |

חמרי הקריאה יסופקו באמצעות חוברת הטקסטים של הקורס שתועלה למודל.

*ייתכנו שינויים בסילבוס בהתאם לקצב ההתקדמות ואפקטיביות הלמידה

## ציון סופי

| תיאור התוצר | משקל בציון הסופי |
|---|---|
| | |
| מבחן מסכם | 100% מהציון הסופי |

## דרישות הקורס

עמידה במבחן בסיום הקורס. בקורס זה יש חובת נוכחות בכל השיעורים. תלמיד שייעדר מעל שתי הרצאות ללא סיבה מוצדקת לא יורשה לגשת למבחן, ולא יקבל ציון בקורס.

## דרישות קדם

| מס' הקורס | שם הקורס |
|---|---|
| | |

## ביבליוגרפיה: תכנים לקריאה, צפיה והאזנה (רצוי עדכני)

**מקורות**


אלצ'אהרי, יחיא, ספר המוסר: מחברות ר' זכריה אלצ'אהרי, מבוא פירוש והערות על ידי יהודה רצהבי, ירושלים תשכ"ה.

אלצ'אהרי, יחיא, צדה לדרך, בתוך: חומש בית דוד ושלמה, ירושלים תשכ"ד.

אמונת השם, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח.

דוד בן סעד, 'הפולמוס על שיטת הפרשנות האליגוריסטית בתימן', בתרגום הרב יוסף קאפח, בתוך: י' טובי (עורך), לראש יוסף: מחקרים בחכמת ישראל, ירושלים תשנ"ה, עמ' 11–67 (נדפס שוב: יוסף קאפח, כתבים, ג, ירושלים תשס"ב, עמ' 1371–1392).

זכריה בן שלמה הרופא, מדרש החפץ: על חמישה חומשי תורה, מהדורת מאיר חבצלת, ירושלים תשנ"א–תשנ"ב.

חלמיש, משה, לתולדות הקבלה בתימן בראשית המאה הי"ז: ספר סגולות וספר לחם שלמה, רמת גן, תשמ"ד.

ישראל מצ'ובירה, סגולת ישראל, כ"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק Ms. 6092 (מס' המכון לתצלומי כתבי יד F35397).

כתאב אלחקאיק: ספר האמתיות לאחד מחכמי צעדה, תימן, המאה הי"ד, מקור ותרגום הרב יוסף קאפח, תל אביב תשנ"ח.

משה בן מימון, מורה נבוכים לרבנו משה בן מימון, תרגם מערבית והוסיף הערות, נספחים ומפתחות: מיכאל שורץ, א–ב, תל אביב תשס"ג– 2002.

נתנאל בירב פיומי, גן השכלים [בסתאן אלעקול] לרבינו נתנאל זצ"ל בירב פיומי זצ"ל, המקור הערבי גם תרגום עברי, מהדורת קאפח, ירושלים, תשי"ד; מהדורה שניה מתוקנת: קרית אונו תשמ"ד; מהדורה שלישית: קרית אונו התשס"א.

נתנאל בן ישעיה, מאור האפלה, בתרגום הרב יוסף קאפח, מהדורה רביעית מעודכנת עם השלמת ציורי המחבר, ירושלים תשע"ג.

קאפח, יחיא, מלחמות ה', ירושלים תרצ"ו .

שבזי, שלם, מדרש חמדת ימים על התורה, מהדורת ציון בר-מעוז, ירושלים תשע"ד.

שמואל בן יוסף מ' ישועה, נחלת יוסף, תרס"ז.

**מחקרים**

אברהמוב, בנימין, 'כתאב אלחקאיק ומקורותיו', דעת, 55 (תשס"ה), עמ' 31–39.

בר-אילן, מאיר, 'הערה נומרולוגית על מחבר "כתאב אלחקאיק" חכם שלא נודע בשמו, צעדה, תימן, המאה הי"ד', י' טובי (עורך), עטרת יצחק: קובץ מחקרים במורשת יהודי תימן מוגשים ליצחק קרנר, נתניה תשס"ד, עמ' 73–80;

טובי, יוסף יובל, הספרות הרבנית בתימן מן המחצית הראשונה של המאה הי"ח ועד ימינו, פעמים 86 – 87 (תשס"א) עמ' 51 – 66.

טובי, יוסף יובל, יהדות תימן בצל האסלאם מראשיתו ועד ימינו, ירושלים תשע"ח.

טובי, יוסף יובל, 'כתב יד חדש הכולל חיבוריהם של ר' חוטר אלד'מארי ור' זכריה הרופא', תגים ה-ו (תשל"ה) עמ' 71 – 95.

טובי, יוסף יובל, 'מי חבר את ספר אמונת השם?' דעת 49 (תשס"ב), עמ' 87 – 98.

טובי, יוסף יובל, 'שלום בן יוסף שבזי: חייו, יצירתו ודמותו בראי שירתו', דחק ה (2015) עמ' 53 – 71.

יעקב, אפרים, אלוה מתימן יבוא: פרקים בתולדות הקבלה בתימן, ירושלים תשע"ו – 2016.

ליברמן, שאול, מדרשי תימן: הרצאה על מדרשי תימן על מהותם וערכם, מהדורה שניה עם הוספות ותיקונים, ירושלים תש"ל.

מלאכי, אריאל, 'מחשבת הרמב"ם במאור האפלה: בין שיטה לתוכן', בתוך: נחם אילן ואח' (עורכים) ספר היובל לד"ר אורי מלמד, ירושלים תשפ"ד, עמ' 99 – 122).

מלמד, אורי, 'שלושה שו"תים במחשבת הרמב"ם למשכיל תימני בלתי נודע', בתוך: אבי אלקיים ואריאל מלאכי (עורכים), מנחה לחנה: ספר היובל לכבוד חנה כשר, תל אביב (2018) עמ' 245 – 282.

ניני, יהודה, פולמוס מעניין וויכוח עקר על חכמת הקבלה בין חכמי תימן בראשית המאה, מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות יד (תשנ"ז) רט"ו – רמ"ג

עמיר, יהודה, ישקף: שירת ר' יוסף בן ישראל ופרקי יסוד בשירת תימן, נתניה תש"ף.

עראקי-קלורמן, בת-ציון, יהודי תימן: היסטוריה, חברה, תרבות, רעננה תשס"ה – תשס"ח (2004 – 2008).

פינס, שלמה, נתנאל בן אלפיומי והתיאולוגיה האסמאעילית, תימא ג, תשנ"ג 31 – 44 (בתרגום יוסף טובי);

המקור בצרפתית: Shlomo Pines, Nathanaël ben al-Fayyûmî et la théologie ismaëlienne, *Bulletin des Etudes Historiques Juives*, Vol. I (1946), p. 5-22.

צדוק, משה, מחשבת ישראל בתימן, תל אביב 1987.

צדיק, שלום, "שאלת קיומם של יסודות פילוסופיים רדיקליים העולים ממאור האפלה", מחשבת ישראל ב (תשפ"א), עמ' 113 – 132.

קאפח, יחיא, דברי צדיקים וזכרונם בתימן, תימא א (תש"נ) 7 – 28.

רצהבי, יהודה, תורתן שלבני תימן: מחברים וחיבורים, קרית אונו תשנ"ה.

Blumenthal, David R., *Philosophic Mysticism: Studies in Rational Religion*, Ramat-Gan, 2006.

David R Blumenthal, *The Philosophic Questions and Answers of Ḥōter Ben Shelōmō*, Leiden 1981.

Kiener, Ronald C., 'Jewish Ismāʿīlism in Twelfth Century Yemen: R. Nethanel ben al-Fayyūmī', *JQR* (1984) pp. 249 – 266.

Langerman, Yitzhak Tzvi, Philosophical Midrash as a Source for the Intellectual History of the Jews of Yemen' D. Frank (ed.), The Jews of Medieval Islam: Community, Society, and Identity, Leiden 1995

Langerman, Yitzhak Tzvi, *Yemenite Midrash: Yemenite midrash: philosophical commentaries on the Torah*, New York 1998.